

Teo Radić

Marko Tulije Ciceron: O DUŽNOSTIMA

Nova Akropola – kulturna udruga, Zagreb, 2006. Prijevod: Zvonimir Milanović

SVOJU ZNAMENITU filozofsku raspravu »De officiis« napisao je Marko Tulije Ciceron krajem 44. pr. Kr., u turbulentnim vremenima, nedugo nakon Cezarova ubojstva i neposredno prije vlastite nasilne smrti. Posvetio ju je svojem sinu Marku. U tri knjige raspravlja Ciceron o dobru (*honestum*) i korisnu (*utile*) te o sukobu između toga dvoga, svjestan da sve ljudske dužnosti izvire ili iz jednog ili iz drugog. Oblikujući ideal časnoga ponašanja za mlade ljude koji žele ostvariti zavidnu političku karijeru – ponašanja utemeljena ponajprije na stoičkim načelima – Ciceron označava mudrost, pravednost, hrabrost i umjerenost stožernim vrlinama, koje donose uspjeh, ali ne samo u politici nego u svakom drugom vidu života. Možda bolje od svega o važnosti ovoga Ciceronova djela govori podatak da je već kao drugo po redu, odmah nakon Biblije, bilo tiskano na Gutenbergovu tiskarskom stroju. Sasvim razumljivo, jer taj spis i danas slovi kao najutjecajnija ikad napisana rasprava na polju političke etike. O njezinoj širokoj recepciji svjedoči i činjenica da su mnogi istaknuti kršćanski pisci znali kazati da čovjek koji pročita »O dužnostima« može biti moralan ako i ne pročita Sveto pismo! Takva je knjiga sada pred nama u hrvatskom prijevodu.

U izdanju što ga prikazujemo hrvatski je prijevod Ciceronova spisa »O dužnostima«, uz bilješke na dnu stranice, popraćen još i uvodnom »Riječju prevoditelja« i »Pogovorom« redaktora Petra Bujasa.

U uvodnoj se prevoditeljevoj riječi naglasak stavlja na potrebu da se pri prevodenju s klasičnih jezika, pogotovu ako je riječ o filozofskom tekstu, vodi računa o polisemiji upravo onih *običnih* pojmova, koje u tom smislu valja smjestiti u odgovarajući filozofski kontekst. Problematizirajući dalje ovu temu na nekoliko ilustrativnih primjera, autor nudi rješenja što, čini se, imaju uporište u nadasve pomnu razmišljanju o značenjskim tananostima. Pogledamo li, međutim, *desnu* stranu Loebova izdanja – prijevod W. Millera, uočiti ćemo da Milanovićevi prijevodi nekih bitnih pojmova (upravo onih koje sâm navodi za primjer) nisu ništa drugo do prijevodi engleskih inačica, npr. *honestum* – »morally right« – »moralno ispravno«; *honestas* – »moral rectitude« – »moralna ispravnost«, itd.

Na kraju svoje napomene prevoditelj navodi izdanje koje mu je poslužilo kao osnova prijevoda (Cicero, *De officiis*, Loeb Classical Library, Harvard University Press, 1913). Ono što, međutim, protivno uzusima, nije naveo jesu podaci o komentarima te inojezičnim prijevodima (npr. Tomovićevu srpskom iz 1955./1978.), ali i hrvatskim prijevodima, makar i djelomičnima. Ovako čitatelj, ako se sâm ne upusti u *istragu*, ostaje zakinut za te bitne informacije i može tek nagađati da je prijevod koji je pred njim prvi cjelovit prijevod Ciceronovih »De officiis« na hrvatski jezik.

Milanovićev je prijevod pregledan, čitak i u načelu dobar. Vidi se da je prevoditelj nastojao postići poželjnu sredinu između dviju teško pomirljivih potreba: da prijevod, koliko je god to moguće, uspije pratiti piščev stil i osebujan rečenični period, a da u određenoj mjeri ipak bude prilagođen čitatelju, uglavnom nenavikli na tekstove takvih značajaka. Dojma smo da je prevoditelj u toj nakani uglavnom uspio, priklonivši se ipak više *na stranu čitatelja*. Tu, međutim, imamo jednu zamjerku: prevoditelj je nerijetko, a bez vidljive potrebe, izbjegavao da na uobičajen način postupa s tzv. relativnim svezama, koje su u Cicerona dosta česte, i na taj način naštetio spomenutoj potrebi da se respektira autorov stil.

XIII. ljetni seminar ANTIČKA KULTURA HRVATSKOG SREDOZEMLJA održat će se u Starom Gradu na Hvaru od 21. do 28. srpnja 2007. godine. Dvadesetak srednjoškolarca u tih će osam dana rada i boravka upoznati antičko nasljeđe otoka Hvara i hrvatskog dijela Jadrana, te će se kroz tekstove i praktične radove upoznati s aspektima antičke svakodnevice. Seminar će završiti javnom prezentacijom rada – od najboljih eseja do dramske igre za brojne goste.

II. ljetni seminar VARVARIA – OUAROUARIA – KROZ TISUČLJEČA SREDOZEMNE KULTURE U HRVATSKOJ održat će se tijekom drugog tjedna rujna na arheološkom lokalitetu Bribirska glavica i u Skradinu. Seminaristi će tijekom osmodnevnog rada sudjelovati kako u arheološkim istraživanjima na Bribirskoj glavici tako i u lektoratima i drugim aktivnostima u Skradinu i Šibeniku. Prezentacija postignutog okrunit će i ovaj ljetni seminar.

Imamo i nekoliko općenitih primjedaba s ponekim primjerom: nepostojanost pri kroatiziranju (uglavnom) grčkih imena (*passim* u prijevodu i bilješkama: »Pelops«, »Tiest«, »Peiritoj«, »Posejdonije«, »Antipater« – pojavljuje se, doduše, u našim rječnicima Antipater, ali valjalo bi Antipatar, kao Menandar, itd); nedosljedna i netočna transliteracija grčkih riječi (npr. *katorthoma*, *kathekon* – o tom opširnije dalje u tekstu), poneko nesuvislo (npr. *si praedonibus pactum pro capite pretium non attuleris* – »ako razbojnicima ne doneseš cijenu ugovorenu za otkup«) ili usiljeno rješenje (npr. »vrhovni pontifik«), itd.

Bilo bi za ovaj prikaz preopširno i, na kraju krajeva, nepotrebno redom navoditi sva sporna mjesta u prijevodu. Stoga ćemo, kako bismo ih barem do neke mjere oprimirali, dva ulomka Ciceronova teksta usporediti s prijevodom. Pri tome valja kazati da izabrani ulomci nipošto ne odražavaju pravu frekventnost pogrešaka (u cjelovito promatranu prijevodu one ipak nisu tako česte), ali su utoliko reprezentativni ukoliko se u njima na okupu našlo nekoliko tipičnih prevoditeljevih propusta: neosjetljivost na kontekst, izostavljanje dijelova teksta u prijevodu, nepotrebno (gdjekad za razumijevanje štetno) kompliciranje i slično.

U prvom ulomku stoji: *Minime vero assentior iis, qui negant eum locum a Panaetio praetermissum, sed consulto relictum, nec omnino scribendum fuisse, quia numquam posset utilitas cum honestate pugnare.* (III, ii, 9). U Milanovićevu pak prijevodu to mjesto glasi: »Najmanje se, međutim, slažem s onima koji poriču da je Panetije tu temu zaobišao, nego da ju je namjerno zapostavio, budući da korisnost i čestitost ili moralna ispravnost nikad ne mogu biti u sukobu.« (str. 142).

Prilog *minime* preveden je kao »najmanje«, iako je jasno da u ovakvu kontekstu ima značenje »nipošto«. Nadalje, ako je *negant* već prevedeno kao »poriču«, onda je iza »nego«, da bi rečenica imala smisla, trebalo metnuti kakav glagol afirmativna značenja, poput »tvrde« (bilo bi još bolje da je *negant* odmah prevedeno kao »tvrde da... nije«). Dio teksta, međutim, *nec omnino scribendum fuisse* uopće nije preveden, čime zavisna rečenica koja slijedi gubi smisao (osim toga, ne bi trebalo da veznik »budući da« dolazi u rečenici koja nije u inverziji). Konačno, prevodeći termin *honestas* izrazom sastavljenim od čak četiriju riječi – »čestitost ili moralna ispravnost«, autor prijevoda ne samo da znatno (i sasvim neopravdano) odstupa od originala nego u čitatelja stvara pogrešan dojam da je i sâm Ciceron nešto takvo napisao.

Drugi pak ulomak glasi: *Cum Collatino collegae Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id iniuste; fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti consiliorum et adiutor. Cum autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi nomenque Tarquiniorum et memoriam regni esse tollendam, quod erat utile, patriae consulere, id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem, sine qua ne utilitas quidem esse potuisset.* (III, x, 40), a preveden je ovako: »Kad je Brut kolegi Kolatinu oduzeo konzulsku čast, moglo se činiti da je postupio nepravedno, jer je i Kolatin bio saveznik Brutov i pomagač u protjerivanju kraljevske dinastije. Ali budući da su rimski prvaci donijeli odluku da Superbovo srodstvo i ime Tarkvinijevaca sa svakim spomenom kralja treba ukloniti, to za domovinu bijaše toliko korisno i časno da se i samom Kolatinu to moralo svidjeti. Tako je u ovom slučaju korisnost pobijedila zbog moralne ispravnosti, bez koje ne bi moglo biti nikakve korisnosti.« (str. 156).

Ovdje je najspornije *cum* na početku druge rečenice, shvaćeno kao *cum causale* i prevedeno »budući da«. Takvim prijevodom ne samo da se ne ističe izvorno jasno naznačena opreka između dviju rečenica nego smisao druge postaje prilično nejasan. Valjalo je, prema tome, prevesti »kad« (*cum historicum*), a na nj još nadovezati pluskvamperfekt. U prijevodu, nadalje, nije naznačeno ono što u originalu piše – da je Kolatin Brutu bio i savjetnik, potom je netočno prevedeno »spomenom kralja« umjesto »uspomenom na kraljevstvo«, nepotrebno ponovljena pokazna zamjenica (»to za... to moralo«) te neprecizno prevedeno »nikakve koristi« (ta očito se

mislilo upravo na konkretnu korist za državu, u tom je valjda smislu i stavljeno *potuissent*). Na samom pak početku ulomka *abrogabat* je prevedeno kao »oduzeo«, i tu ne možemo kazati da je prevoditelj pogriješio. Pa ipak, možda se mogao domisliti rješenju iz kojega bi se dalo iščitati i ono *skriveno* inceptivno značenje ovog imperfekta. Naime, Brut nije tek tako Kolatinu oduzeo konzulat, o čemu piše i Livije (II, ii).

Trebalo je da bilješke, njih čak 183 kojima je prijevod popraćen, svakomu, a pogotovu manje stručnu čitatelju, olakšaju razumijevanje teksta. U tome se u dobroj mjeri i uspjelo: u njima se nalaze korisni podaci o osobama i događajima, tumačenja nejasnih mjesta i uopće razne napomene. Ali ima i nedostataka, ponajprije u vidu stare boljke – nedosljedne i netočne transliteracije gotovo svih grčkih riječi koje se u bilješkama (također i u prijevodu) pojavljuju. Tako se susrećemo s riječima kojima nedostaje ili *samo* naglasak (*sōphrosynē*, *Areios pagos*), ili duljina i naglasak (*dikaioisynē*, *eironēia*), dok na jednom mjestu, gdje se tumači da »epifanija« dolazi od grčkoga *epifainein*, uočavamo i drukčije bilježenje aspirate (ruku na srce, bilo bi i medijopasivno – *epiphainesthai*).

Potkrala se u bilješkama i pokoja stvarna pogreška: tako, primjerice, piše da je Ciceron napisao »De consulatu meo«, iako je naziv »De consulatu suo« (bilj. 43), zatim da *ambitio* dolazi od *ambiare*, umjesto *ambire* (bilj. 50), te da je kod Kane ratovao konzul Marko, a ne Gaj Terencije Varon (bilj. 177). Krajnje je pak dvojben podatak da je, po jednoj predaji, Hipolit bio sin Amazonke Melanipe (bilj. 21), pa čudi da ga autor uopće navodi i nepotrebno *riskira*, to više što je za cijelu priču podatak zaista nebitan. Nepotrebno je bilo i *tehniciranje* »mercenarijima« (bilj. 166), – ako već nisu mogli biti »plaćenici«, poslužili bi i kao »mercenari« – kao i prilično čudnim riječima poput »ovladanost« (bilj. 10). Pa ipak, sve ove propuste možemo ubrojiti u kategoriju *tko radi, taj i griješi*.

Glavni se, međutim, prigovor odnosi na činjenicu da su komentirana mjesta ponekad izabirana po, u najmanju ruku, neobičnu kriteriju. Posebno je neshvatljivo da se u dvjema bilješkama (83. i 125), po načelu *eandem telam retexere*, ponavljaju gotovo identične rečenice – one koje se tobože tumače. S druge se pak strane nije smatralo potrebnim da se, na primjer, nekome komu latinski nije odveć blizak pojasni podatak da je Torkvat svoj nadimak dobio po tome što je čovjeku kojega je ubio s vrata skinuo ogrlicu. Nezgodno je i to da se, zacijelo zbog naknadnoga dodavanja, raspored nekih bilježaka poremetio a da se o tom nije vodilo računa, tako da je gotovo pravilo da jedna bilješka (npr. 149. i 157) pogrešno upućuje na drugu.

U »Pogovoru« se, korektno, daje kratak pregled Ciceronova života, ali ne i njegovih djela. Najviše se, dakako, a u skladu s prigodom, govori o Ciceronu kao filozofu, napose kroz prizmu njegova spisa »O dužnostima«, gdje se zorno očituje autorova eklektički oblikovana filozofska misao. Ni u ovom tekstu, nažalost, ne nedostaje prigodnih *bisera*, pa se tako spominje neki »Katalina«, i to čak triput.

Prije zaključka, a bez želje da budemo sitničavi, moramo priznati da nismo potpuno zadovoljni ni lektorskim dijelom posla. Navest ćemo samo tri stvari: nesnalazjenje u upotrebi određenih i neodređenih pridjeva (i to u slučajevima kad nema *stilske* dvojbe, nego to jasno propisuju gramatička pravila), upotreba kolokvijalnih izraza »za očekivati«, »za spasiti«, itd. te nedosljednost u sklanjanju brojeva.

Na koncu, unatoč svim spomenutim nedostacima i propustima, iskreno zahvaljujemo na trudu kako autoru prijevoda, tako i svima koji su zaslužni za nastanak izdanja, to više što su novi prijevodi rimskih (i grčkih) klasika u nas razmjerno rijetka pojava. Pa ipak, bilo bi prema čitatelju neodgovorno i nekorektno, a za struku štetno, kad bismo se na račun takva stanja zadovoljavali prosječnim radovima. A ovo izdanje, bojimo se, nije ništa više od toga.

VEĆ PRVI DODIR s novim brojem časopisa LATINA ET GRAECA jasno vam je, dragi čitatelji, pokazao da su prvu polovicu ove godine obilježili događaji koji su nas naglani da cijelom broju damo drugačiju strukturu: odlazak dvojice izuzetnih ljudi, Dubravka Škiljana i Alberta Goldsteina, koji su svojim bdijenjem nad našim časopisom velik dio svojih kreativnih snaga, a i plemenita prijateljstva, nesebično predali svima koji časopis LATINA ET GRAECA osjećaju svojim, postajo je tako, na nesreću, prva vijest ovoga broja.

Govoreći sjeni Dubravka Škiljana na oproštaju rekao sam da u životu nisam sreo čovjeka takva poštenja i karaktera, takve uspravnosti i čvrstine, takve znanstvene snage i radne etike, da nisam sreo boljeg učitelja i boljeg prijatelja. I ako za ikoga vrijedi ona Horacijeva *non omnis moriar* onda to vrijedi upravo za Dubravka Škiljana, ne samo po opusu znanstvenih djela i prijevoda (od kojih je velik dio bio njegov dar filologiji), već i po svemu što je podario nama, svojim prijateljima. Nema riječi, za posljednji zbogom, koja bi iskazala dubinu zahvalnosti koju i mi osobno i cijeli projekt LATINA ET GRAECA dugujemo tom samozatajnom velikanu duha.

Berti se Goldstein pokazao dobrim duhom ovoga projekta u trenutku kad je – zbog sramotnog postupanja vlastodržaca – časopis posustao, a biblioteka usporila svoj korak. I premda smo bili uvjereni da LATINA nije nestala, već da čeka svoj novi trenutak, bez Bertija bismo sigurno na taj trenutak dulje čekali. Pojavio se kao nesebični prijatelj i pomogao nam da obnovimo rad. Svojom upornošću i poletnošću kršio je našu povremenu malodušnost. Deset brojeva novoga niza časopisa LATINA ET GRAECA i desetak knjiga u našoj biblioteci spomenik su *aere perennius* našem Bertiju.

Pomalo u sjeni ovih tužnih zbivanja ovaj broj donosi i tekst o Klasičnoj gimnaziji u 20. stoljeću kao naš prilog proslavi 400. godišnjice naše najvažnije obrazovne institucije, te brojne priloge naših stalnih autora.

Posebna nam je pak čast u ovom i sljedećem broju objaviti tekstove profesora Roberta Fowlera, poznatog britanskog znanstvenika, povezane s Homerskim pitanjem i tekstom Zlatana Čolakovića objavljenim u prošlom broju LATINA ET GRAECA. Radove profesora Fowlera objavljujemo uz velikodušno dopuštenje *Cambridge Univ. Pressa* na čemu smo im posebno zahvalni. Zahvalnost dugujemo i našem kolegi Zlatanu Čolakoviću koji se posebno založio da potrebno dopuštenje dobijemo, te sam preveo Fowlerove tekstove.

Dakako, pomalo je nepravredno ne spomenuti ovdje i našeg redovitog suradnika Domagoja Grečla i Tončija Maleša čiji su tekstovi i ovog puta izuzetno zanimljivi.

Nadamo se također da će vam i nov prijelom, na kojeg smo se odlučili nakon ciklusa od 10 brojeva, biti ugodan oku.

I na samom kraju, s posebnim ponosom, upućujem vas da pogledate impresum ovoga broja. Nakon 33 godine i 50 svezaka LATINA ET GRAECA postali smo sami izdavačem svoga časopisa.

Hvala vam na vjernosti u svim ovim godinama.